Dicle nehri

Ortadoğu'da stratejik önem sıralaması değişiyor

Ortadoğu'da su pazarlığı

Bahadır Selim DİLEK

ANKARA - 21. yüzyıla küresel enerji rekabeti damgasını vururken, ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra ortaya çıkan tablo, Ortadoğu'da birçok yeni potansiyel çatışma noktasının belirginleşmesine neden oldu. Bu çatışma noktalarının başında ise su konusu geliyor. Türkiye'nin uzun yıllar Suriye ile yaşadığı su ve terör sorunu dikkate alındığında, Ankara'nın bu konuya ilişkin adımlarını dikkatli atması zorunlu hale geliyordu. Ancak son dönemde ortaya çıkan gelişmeler, AKP Hükümeti'nin su konusunda uzun erimli stratejik yaklaşımlar içinde olmadığını gösterdi.

Ankara-Şam arasındaki sıkıntılı günler geride kalmış gibi görünse de, şimdi su sorununun Türkiye ile Irak arasında ciddi boyutlara tırmanacağının işaretleri ortaya çıkmış durumda. Bunun yanı sıra, İsrail ile Suriye arasında Türkiye üzerinden yürütülen aracılı görüşmelerin de en önemli konu başlıklarından birisinin su olduğu biliniyor. Üstelik, yakın geçmişte ABD'nin Türkiye'nin vereceği su garantisini, Suriye-İsrail barışının parametresi olarak ortaya koyması, bu konuda kritik bir sürece girildiğini gösteriyor.

Son yıllarda küresel ısınmaya bağlı olarak ortaya çıkan kuraklık, Ortadoğu'daki su sorununu yeniden gündeme taşıdı. Bugüne kadar petrol ve enerji kaynakları ile küresel aktörlerin dikkatini yönelttiği Ortadoğu siyasetinde bundan sonra en önemli belirleyicinin su olması söz konusu...

Ankara-Bağdat arasında su pazarlığı

Irak Kabinesi'nin Kürt İttifakı kontenjanından Su Kaynakları Bakanı olan **Abdüllatif Raşid** de göreve gelmesinin hemen sonrasında bu konuyu ele aldı. Daha önceleri Ankara ile Bağdat arasında sürdürülen ikili temaslara da katılmış olan Raşid, 2007 yılında iki ülkenin su konusunda yeni bir anlaşma imzalanması için harekete geçti. Raşid ilk hedef olarak da **"Fırat ve Dicle nehirlerinin paylaşımı konusunda Türkiye'den garanti alınması"** konusunu belirlendi. Gerek Türk heyetinin Bağdat'taki, gerekse çeşitli Irak heyetlerinin Ankara'daki temasları sırasında bu konu bir çok kez ele alındı. Iraklı yetkililer açık bir dille **"Dicle ve Fırat nehirlerinin geçtiği komşu ülkeleri adil su paylaşımı için yeni bir anlaşma imzalaması önerisi"** getirdi. Bu öneriyle birlikte bir dizi talep de söz konusuydu. Buna göre Türkiye'nin Dicle ve Fırat'taki projelerine ilişkin Irak'a ön bilgi vermesi gerekiyordu. Bu, Türkiye'nin Dicle ve Fırat'a ilişkin herahangi bir tasarrufuna Bağdat yönetiminin onay vermesi anlamına geliyordu. Yani Türkiye'nin egemen bir ülke olarak kendi sularına ilişkin atacağı adımlarda onay mekanizması (!) Bağdat olacaktı.

Aslında Raşid, su konusunu gündeme taşımadan önce de bir sonraki bölgesel savaşın su sorunları yüzünden çıkabileceği iddiasını ortaya atıp, Türkiye'ye aba altından sopa göstermişti. Raşid'in geçen ay yaptığı Ankara ziyareti çok fazla dikkat çekmese de, verdiği mesajlar önemliydi. Raşid, **"Kuraklık bizi de çok etkiledi. Türkiye, Irak'a daha fazla su versin"** diyerek mesajını ortaya koymuştu.

Bu yaklaşım, Türkiye'den sessiz sedasız onay da aldı. Türk kamuoyu, ülkede yaşanan kuraklığa karşın, Ankara'nın Irak'a su sağlama garantisini, Irak'ın Kürt kökenli Cumhurbaşkanı **Celal Talabani**'nin açıklamasından öğreniyordu. Talabani, Başbakan **Recep Tayyip Erdoğan**'ın Irak'ı ziyaret edeceğini açıklarken,

BM'nin 2003 yılında hazırladığı "Gelecek için Tatlı Su" raporunda, dünyanın su bakımından en sorunlu bölgesinin "petrol zengini" Ortadoğu olduğu gösterilmişti. Ortadoğu, dünya nüfusunun yüzde 5'ini barındırıyor. Ancak dünyadaki temiz su kaynaklarının sadece yüzde 1'i bu bölgede bulunuyor. Üstelik bu kaynağın yüzde 90'ı sınır aşan sulardan oluşuyor. BM raporunda, 2040 yılında Ortadoğu'da "su savaşları" yaşanabileceği uyarısı yapılıyor.

"Türkiye, petrol ve gaz olmak üzere iki boru hattının finansmanını ve Dicle ve Fırat'taki su payının artırılmasını onayladı" diyordu. Talabani, Irak Su Kaynakları Bakanı Raşid'in Dicle ve Fırat'taki su sevilerinin düşüklüğünü görüşmek üzere Türkiye'yi ziyaret ettiğini anımsatmıştı. Yani, Türkiye Erdoğan'ın Bağdat ziyareti öncesinde Irak'a jest yapmıştı.

Türkiye'nin desteği bu jest ile de sınırlı kalmadı. Irak, Suriye ve Türkiye'den on beşer uzman ve üçer öğretim üyesinin katılımıyla gelecek yıl Nisan ayında su konusunda toplantı yapılmasını da kararlaştırdı. Toplantı yeri olarak da Urfa'daki Atatürk Barajı üzerindeki sosyal tesisler belirlendi. Böylece, Türkiye'nin su konusundaki uygulamaları konusunda hem Iraklı, hem de Suriyeli yetkililerle bilgi paylamışımına gidilecek.

Türkiye su fakiri...

Bu noktada Türkiye'nin ve Irak'ın suya ilişkin yaklaşımlarını ve mevcut su varlıklarını mercek altına almak, su sorununun çözüm parametlerinin daha iyi anlaşılması açısından önem taşıyor.

Irak su gereksiniminin büyük bir bölümünü Türk topraklarından çıkan ve Suriye'yi katederek ülkeye ulaşan Fırat ile doğrudan ülkeye giren Dicle nehrinden karşılıyor. Her iki nehir suyunun kullanımı konusunda 1921'den başlayarak çok sayıda uluslararası anlaşma imzalandı. Ancak imzalanan bu anlaşmalar su konusundaki sıkıntıları gidermedi. Irak ve Suriye açısından tartışmalar GAP'ın faaliyete geçmesinden sonra hızlandı.

Türkiye, **"yukarı havza ülkesi"** olarak iki nehrin tanımı konusunda **"uluslararası sular"** kavramı yerine **"sınır aşan sular"** kavramını kullanıyor. 2007 yılında DSİ'nin hazırladığı **"Nehir Havzaları"** çalışmasına göre Türkiye, kişi başına düşen yıllık bin 600 metreküp su ile Irak'ın gerisinde bulunuyor. Bu miktar 2020 yılında 950 metreküpe düşecek. Irak'ta ise kişi başına 2 bin 110 metreküp su düşecek. Söz konusu çalışmada, **"Türkiye su zengini bir ülke değildir. Kişi başına düşen yıllık su miktarına göre ülkemiz, su azlığı yaşayan bir ülkedir"** saptamasına da yer verilirken, Türkiye'de mevcut kullanılabilir su kaynaklarının ancak üçte birinden yararlanılabildiğine işaret ediliyor. 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre ise Türkiye'nin su kaynaklarının yüzde

100'ünden de yararlanabilmesinin ancak 2030 yılında gerçekleşeceği öngörülüyor.

Çalışmalardaki bilgilere göre Suriye'de kişi başına düşen yıllık su miktarı bin 420 metreküp. Bu rakam İsrail'de 300, Ürdün'de 250, Filistin'de 100 metreküp. Kanada, Rusya, Çin, Brezilya, Endonezya, Kolombiya, Demokratik Kongo gibi ülkelerle karşılaştırıldığında, Türkiye su fakiri bir ülke haline geliyor.

Su barışı

Su konusu Irak ile ilişkilerin yanı sıra İsrail ve Suriye arasında, İstanbul'da yapılan ve Türkiye'nin aracı olduğu görüşmelerde de öne çıkmıştı. Bu durum doğal olarak beraberinde **"AKP'nin İsrail'e jest yapacağı bir su denklemi mi kuruluyor?"** kuşkusuna neden oldu.

Ciddi anlamda su sıkıntısı çeken İsrail'in, önemli su kaynaklarına sahip olan Golan'dan çekilmesi durumunda ortaya çıkacak açığını kapatmak için su garantisi istediği yorumlarının gündemde olması, ister istemez görüşmelerin ağırlık noktasını değiştirdi. Ortadoğu ve su konusunu yakından takip eden uzmanlara göre, İsrail'in su tüketiminin yüzde 20'ye yakınını karşıladığı Golan tepelerini, kayıtsız koşulsuz ve sadece barış için Suriye'ye bırakması söz konusu olmayacak. İsrail, su konusunda ciddi ve uygulanabilir garantiler almadan, Golan'dan çekilmeyecek. İsrail, altenrantif su kaynağı bulmadan Golan'dan çekilirse, atık su ve deniz suyunu işlemek zorunda kalacak. Bu da, İsrail'in bütçesine önemli ölçüde mali yük getirecek.

İsrail'in, ABD ile birlikte daha önce gündeme getirmiş olduğu ve Golan'ın Suriye'ye verilmesi ile ortaya çıkacak su kaybını Fırat'ın suları ile kapatması formülü gözönüne alındığında, bu konunun Türkiye'nin aracı olduğu görüşmelerde de gündeme başlığı olması kuşkusu güçleniyordu. Her ne kadar Dışişleri Bakanlığı aracılı görüşmelerde Türkiye'nin ek su vermesi konusunun hiçbir şekilde gündemde olmadığını açıklasa da, sahada yaşanmakta olan pratik, su konusunun geri planda kalmayacağını österiyordu.

Bu çerçevede bir başka formül de Golan'ın İsrail'de kalması ve bu nedenle Suriye'nin su kaybının yine Türkiye'nin Fırat'tan tahsis edeceği su ile kapatılması yönünde gündeme taşınmıştı. İsrail'in Suriye'nin Golan'daki kaybının Fırat'tan verilecek fazla suyla kapatılmasını istemekte olduğu daha önce de bilniyordu. Bu nedenle Golan İsrail'de kalırsa, Türkiye'nin Fırat üzerinden Suriye'ye daha fazla su vermesi söz konusu olacaktı.

BM uyarısı...

BM'nin 2003 yılında hazırladığı **"Gelecek için Tatlı Su"** raporunda, dünyanın su bakımından en sorunlu bölgesinin **"petrol zengini"** Ortadoğu olduğu gösterilmişti. Ortadoğu, dünya nüfusunun yüzde 5'ini barındırıyor. Ancak dünyadaki temiz su kaynaklarının sadece yüzde 1'i bu bölgede bulunuyor. Üstelik bu kaynağın yüzde 90'ı sınır aşan sulardan oluşuyor. BM raporunda, 2040 yılında Ortadoğu'da **"su savaşları"** yaşanabileceği uyarısında bulunuyordu. Ortadoğu'nun su kaynaklarını elinde tutan Türkiye ise çatışmanın tam odağında yer alıyor. Türkiye su gereksiniminin yüzde 28.5'ini Fırat, Dicle ve Asi nehri karşılıyor. Fırat ve Dicle, Türkiye'den doğup Irak ve Suriye'den geçerek İran Basra Körfezi'ne dökülüyor. Asi nehri ise Lübnan'dan doğup Suriye'den geçtikten sonra Türkiye'ye giriyor.

Sözün özü Ortadoğu için Türkiye'nin suyu, Arap ülkelerinin petrolü kadar değerli. Türkiye'nin GAP ile Fırat ve Dicle'yi kullanma düzeyinin artacak olması Suriye ve Irak'ı kaygılandırıyor. GAP kapsamında, 22 baraj, 19 hidroelektrik santralı ve 1.7 milyon hektarlık sulama sistemleri yapımı öngörülüyor. Yapımına 35 yıl önce başlanan projede, bugüne kadar 13 baraj, 7 hidroelektrik santralı tamamlandı. Sulama projelerinin ise yüzde 13'ü gerçekleştirilerek 222 bin hektar alan sulamaya açıldı. GAP tamamlandığında Türkiye, Fırat ve Dicle'nin yüzde 29'unu kontrol altına alacak.

Bu nedenle Dicle üzerinde yapılan baraj ve sulama projelerinden Suriye'nin, Fırat üzerinde yapılan projelerden de Irak'ın etkilenmesi, bu ülkelerle çatışma olasılığını gündemde tutuyor.

Irak su gereksiniminin büyük bir bölümünü Türk topraklarından çıkan ve Suriye'yi katederek ülkeye ulaşan Fırat ile doğrudan ülkeye giren Dicle nehrinden karşılıyor. Her iki nehir suyunun kullanımı konusunda 1921'den başlayarak çok sayıda uluslararası anlaşma imzalandı. Ancak imzalanan bu anlaşmalar su konusundaki sıkıntıları gidermedi. Irak ve Suriye açısından tartışmalar GAP'ın faaliyete geçmesinden sonra hızlandı.

Fırat ve Dicle nehirleri ile ilgili olarak Türkiye'nin yükümlülük altına girdiği ilk antlaşma Lozan Barış Anlaşması oldu. Anlaşma, aslında Türkiye'nin çıkar ve haklarını koruyordu. 1946, 1947, 1976 ve 1987 yıllarında imzalanan anlaşma ve protokollerde, Türkiye'nin Dicle ve Fırat'tan endüstriyel ve tarımsal amaçla yararlanmasını engelleyen ve Türkiye'yi yükümlülük altında bırakan hükümler bulunmuyor.

Herhangi bir ihtilafta, tarafların eşit oranlarda temsil edilmesini öngörüyor. Türkiye suyun hakkaniyet ölçüsünden paylaşılması için hukuki düzenlemelere sadık kalıyor. Türkiye, Fırat ve Dicle'yi **"sınır aşan sular"** olarak kabul ederken Suriye ve Irak, **"uluslararası sular"** olduğunu öne sürerek Türkiye'nin haklarını kısıtlamaya çalışıyor. Asi Nehri ile ilgili olarak 1939'da Türkiye ile Suriye arasında bir protokol imzalandı ve tarafların Asi Nehri'nden **"eşitlik"** ilkesine göre yararlanması hükme bağlandı. Ancak, Suriye bu protokole uymuyor.

Sınır aşan sular konusunda kıyıdaş devletlerin haklarını ve yükümlülüklerini belirleyen kapsamlı ve tüm uyuşmazlıklara uygulanabilecek nitelikte uluslararası kurallar bulunmuyor. Ancak, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun **"Devletlerin Ekonomik Hak ve Yükümlülükleri"** hakkındaki 12 Aralık 1974 tarihli kararının 3. maddesine göre, bu kaynakları paylaşan ülkeler diğer kıyıdaş ülkelere esaslı zarar vermemek ve kıyıdaş ülkelerin hukuksal çıkarlarını ihlal etmemek zorunda. Türkiye, Irak ve Suriye arasında su konusundaki uyuşmazlığa çözüm bulmak üzere 1980 yılında **"Ortak Teknik Komite"** oluşturuldu. 30'a yakın görüşme yapılmasına rağmen sonuç alınamadı. Türkiye bu görüşmelerde, su ve toprak kaynaklarının envaterinin çıkarılması, hangi tarımsal projelerin nerelerde ve hangi sulama koşullarıyla en rasyonel biçimde uygulanabileceğinin belirlenmesi şeklinde üç aşamalı bir plan sundu. Irak ve Suriye bu plana karşı geldi ancak bir alternatif de sunamadı. Türkiye'nin inşa ettiği barajlarla suyun güneye doğru akmasına neden olduğunu öne süren Suriye, 12 Haziran 2005'te 1993 yılında askıya alınan üçlü görüşmelerin yeniden başlaması için çağrıda bulundu.

Türkiye ne yapmalı?

Bu bağlamda Türkiye, Ortadoğu'daki olası gelişmelere karşı yerüstü ve yeraltı su kaynaklarını çok iyi değerlendirmek ve korumak zorunda bulunuyor. GAP'ın başarısını artırmak ve kaynağı verimli olarak kullanmak için gerekli önlemlerin bir an önce alınması gerekiyor. Su kaynaklarının korunması ve kullanımında disiplinler arasında sıkı bir işbirliği sağlanması büyük önem taşıyor. Bölgede su nedeniyle yaşanma olasılığı bulunan bir savaşı önlemek için Türkiye'nin başını çekeceği bir organizasyona gereksinim gün geçtikçe artıyor. ■